

Egy nyelv helyet keres magának – a beás nyelv

Páratlan kultúrtörténeti folyamatnak lehetnek részesei azok a nyelvészek és egyetemisták, akik a magyarországi cigányság által beszélt egyik nyelv, a beás kutatásával és leírásával foglalkoznak. A román nyelvnek ez az archaikus változata egészen a közelmúltig csak beszélt formában létezett, írásban nem. Az írásbeliség hiányát magyarázhatja a beás népcsoport szociokulturális helyzete, ezért szükségesnek tűnik egy rövid történeti kitekintőt tenni.

A beás nyelvet beszélők, a beás cigányok a hazai cigányság legkisebb csoportját alkotják, és a 19. század második felében, az utolsó hullámban telepedtek le Magyarországon. Mint azt a tipikus beás családnevek (*Orsós, Kalányos*) is mutatják, a beás cigányok hagyományos foglalkozása a famegmunkálás, teknővájás volt. Életmódjukat tekintve a beások egészen az ötvenes évekig a munkájukhoz szükséges alapanyagot adó erdőkben éltek, később a néhol ma is létező faluszéli telepekre költöztek. A szocializmus éveiben, tradicionális mesterségüket feladva, a nehéziparban, bányákban, jobbára segédmunkásként tudtak elhelyezkedni. Így ez a népcsoport jobbára a rendszerváltás vesztesének is tekinthető, hiszen a kilencvenes évek elején tömegesen lettek munkanélküliek. A magukat beásoknak valló cigányok jelenleg is az ország leghátrányosabb helyzetű térségeiben élnek, ezért körükben az iskolázottság alacsonyabb az országos átlagnál. Míg a többségi lakosság körében a felsőoktatásba bekerülők aránya jelenleg a 40 százalékot is elérheti, addig ez az arány a cigányság körében alig 4 százalék. Összefoglalva, a történelmi körülmények miatt ennek a népcsoportnak most van kialakulóban az az értelmiségi rétege, amelynek igénye és képessége van arra, hogy megteremtse a beás nyelv írásbeliségét.



1969. május 12: játszó gyerekek a hajdúsámsoni cigánytelepen (Forrás: MTI)

Árgyelán, muncsán, ticsán

Dr. Orsós Anna, a Pécsi Tudományegyetem Romológia tanszékének adjunktusa a beás nyelv körül bábáskodó nyelvészek vezéralakjának nevezhető. Az eredetileg magyar–oroszos szakos, alkalmazott nyelvészetből doktorált, beás anyanyelvű oktató elmondta, hogy a

nyelv ugyan a beás nyelvet beszélő közösségekben különböző állapotban maradt meg, az anyanyelv elvesztése, pontosabban a nyelvcsere általános jelenségnek tekinthető. A klasszikus három generációs nyelvátadási modell leginkább a legnagyobb beás dialektus, az *árgyelán* („erdélyi”, Tolna, Somogy) esetében sérült: itt a nagyszülők és szülők között megtörtént a nyelvátadás, tehát ugyanez a gyerekek esetében már legfeljebb csak a passzív használat, a beszédértés szintjén valósult meg. Még élő, teljes nyelvátadásról a dél-baranyai Alsószentmárton *muncsán* („munténiai”, azaz havasalföldi) dialektust beszélő közösségében beszélhetünk, ahol a gyerekek a helyi óvodában és a siklósi iskolában tanulnak meg magyarul. A harmadik beás dialektust, a *ticsánt* („tiszai”, Tiszafüred környéke) az jellemzi, hogy olyan román eredetű szavakat is tartalmaz, amelyet egy árgyelán vagy muncsán nem ért meg. A nyelvfelejtést tovább erősítik a vegyes házasságok is.

A hiányos nyelvátadással együtt jár a diglosszia (kétnyelvűség), ami Réger Zita nyelvész szerint azt jelenti, hogy a beást és a magyart más-más helyzetben használják. Vagyis ami magyarul történik, azt beás nyelvi helyzetben is magyarul mesélik el, ez pedig nemcsak a szókincre, hanem a nyelv szerkezetére is kihat. Orsós Anna saját élményei alapján azt mondta, hogy a beást jobbára csak családi környezetben, „csúfkodásra, ugratásra” használták.

Az írásbeliség kezdetei

A beás nyelv írásbeliségének első dokumentumai Papp Gyula pécsi francia–román szakos nyelvtanár nevéhez kötődnek. A nyolcvanas években Papp Gyula észrevette, hogy beás napszámosa egy, a románhoz nagyon hasonlító nyelvet beszél. A beszélgetések lejegyzése révén 1982-re összeállt egy 30 oldalas nyelveírás (*A beás cigányok román nyelvjárása*), illetve egy beás szótár. A ma már csupán nyelvtörténeti dokumentumként értékelhető munkákkal kapcsolatban több probléma is felmerült. Papp Gyula felfogása szerint a beás a román egy hiányos változata, és nem vette figyelembe, hogy a két nyelv akkor vált szét, amikor a román nyelv modernizációja történt. A nyelvész a hiányzó szavakat román szavakkal pótolta, és a lejegyzés is román karakterekkel történt (ș, ț stb). Orsós Anna szerint a két munka azért nem lett átütő erejű, mert sem a magyar, sem a beás olvasók nem értették.

A beás nyelv a közoktatásban

Egy nyelv fejlődésében, kialakulásában mindig fontos szerepet töltenek be az intézmények. Ilyen intézménye a beásnak a pécsi Gandhi Gimnázium, melynek 1992-es alapítása során heves polémia folyt arról, hogy milyen nyelvet tanítsanak. Orsós Anna elmondása szerint a Budapestben gondolkodó, nem beás anyanyelvű cigány értelmiségiek ellenezték, hogy az ország első cigány gimnáziuma Pécsen alakuljon meg. Mivel a Dél-Dunántúlon a beások vannak többen, a Gandhiban nagy figyelmet fordítottak a beás nyelvre is.

A beás tanításának megszervezése Orsós Annára mint alapító értelmiségire és nyelvészre hárult. A munka az alapoknál, a primer források begyűjtésével, feldolgozásával kezdődött. Orsós Anna az ormánsági mesék, népdalok gyűjtése közben szembesült azzal, hogy nem lehet, nem szabad Papp Gyula szótárát, betűkészletét használni. Ugyanitt merült fel az a probléma is, hogy a különböző nyelvjárások azonos jelentésű, de eltérő ejtésű szavait (cs, ty, sj: *ce faci* vagy gy, dzs: *merge*) hogyan jegyezzék le.

Az összegyűjtött anyagot Orsós Anna a szülein próbálta ki, és bevallotta, hogy a dalos- és

mesekönyvek lejegyzése során tanult meg írni; ekkor fedezte fel a hasonulást, az összeolvadást és más nyelvi struktúrákat, mechanizmusokat. Tehát 1992 és 2002 között tanulta meg a nyelvet, és az 1994-ben megjelent nyelvkönyve (*Pã lyimbá bǎjásilor*, A beások nyelvén) volt a tanulópénz.

A Gandhiban házi feladatokat talált ki a gyerekeknek: gyűjtsenek virágneveket, állatneveket. A házi feladatot tulajdonképpen a szülők kapták, ők forgatták leginkább a beás füzetet, és ők tették fel az izgalmas kérdéseket is. Ilyen volt például a *viga* nevek (a minden európai cigány közösségben előforduló titkos nevek) gyűjtése: „csak nem gondolod, hogy elárulom neked?”, „hogyan lehet ezt egyáltalán leírni?”.

A beás nyelv másik fontos intézménye a pécsi romológia szak. Orsós Anna beszámolt az első évek meglepetéséről, miszerint az egyértelműnek tűnő célcsoport, a végzős gandhis diákok egyáltalán nem jelentkeztek oktatóknak. Rá kellett jönniük, hogy ezeknek a fiataloknak is meg kell vívniuk a saját identitáskeresési harcukat. A kamaszkor vége a pártalálás időszaka, amelyben saját cigányságukat esetleg hátráltató tényezőnek érezhették, így a romológia szak nem volt vonzó a számukra. Egészen a közelmúltig a hallgatók nagy része a cigányság ügye iránt érdeklődő, más egyetemi szakkal is rendelkező fiatalokból állt; csak mostanában kezdtek többen lenni a cigány származású egyetemisták.

A beás nyelv pitbullja

Orsós Anna szerint a beás esetében nyelvésznek lenni annyit tesz, mint nyelvpolitikusnak lenni. Egyetemi jelenlétet, a nyelvészeti doktori iskolában való részvételt kíván. Meg kellett szervezni a gyűjtést, a kutatószemináriumokat; ki kellett dolgozni a módszertant és a kutatási irányelveket. A romológus hallgatók abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy jelen lehetnek egy nyelv tudományos leírásának megszületésénél. Egy-egy kutatási téma általában szakdolgozat lesz, és így hozzájárul a nyelv (immár a beás tudományos nyelv) épüléséhez.

Jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia elbírálása alatt van Orsós Anna és Kálmán László elméleti nyelvész közös munkája, a mérföldkövet jelentő első beás leíró nyelvten. (*A magyarországi cigányok másik nemzetiségi nyelve, a lovári még nem rendelkezik hasonlóval*). Emellett több kutatási és fejlesztési feladat vár megoldásra. Hang- és alaktani, beszélt nyelvi vizsgálatokra van szükség a nyelvtenárképzés tananyagának megteremtése érdekében. A felgyorsuló nyelvcsere miatt pedig sürgősen létre kell hozni egy nyelvészeti tudományos és információs központot.

A nyelvész elmesélte, hogy egyik kritikusa „a beás nyelv pitbullja” gúnynévvel illette, amellyel végül azonosulni tudott, hiszen ezt a nyelvet is őrizni, védeni kell, mert itt is vannak kóklerek.

<http://www.nyest.hu/hirek/egy-nyelv-helyet-keres-maganak-a-beas-nyelv>

Nyelv és Tudomány 2009